

Тетяна Андріївна ДЕНИСОВА,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
помічник ректора Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів)
з наукової та науково-методичної роботи;

Володимир Ігоревич ХАЛАВКА,

начальник Софіївської виправної колонії (№ 45) Управління
Державної пенітенціарної служби України у Дніпропетровській області

СОЦІАЛЬНІ ДЕВІАЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

У всі часи особистість перебуває під суспільним контролем, суспільство намагається примусити її демонструвати конформну поведінку. Відхилення від встановлених стандартів викликали осуд, покарання і загрожували дестабілізації.

Як відомо, у перекладі з латинської «девіація» означає відхилення. Початковим для розуміння сутності девіантної поведінки є поняття «норма». Соціальні норми – це засновані на цінностях правила поведінки, очікування і стандарти, які регулюють дії та вчинки людей, соціальних груп, зміцнюючи стабільність та єдність суспільства. Норми втілюються в юридичних законах, моралі, етикеті. Вихід за ці норми розцінюється суспільством як девіантна поведінка. У більшості випадків вона засуджується суспільством: від осуду до кримінального покарання. Девіація – це відхилення від прийнятих у суспільстві норм, починаючи від незначних і завершуючи найбільш суттєвими та серйозними, що загрожують життєдіяльності окремих груп, суспільству загалом. Соціальні відхилення – це не випадкові факти, а процеси, що набули певного поширення в суспільстві. Для того, щоб індивідуальні негативні відхилення набули якості соціальних, потрібні такі умови: однакова спрямованість таких відхилень у подібних групах людей в однакових умовах; близькість причин, які викликають ці відхилення; повторюваність, стійкість зазначених явищ [1, с. 297].

Девіантність не слід розуміти як об'єктивну якість конкретної поведінки. Це відносно оціночне поняття. Кожне суспільство виробляє свої уявлення про норми, а відповідно і про девіації. Більше того, соціальні норми відрізняються у різних класів та груп одного і того самого суспільства.

Не вирішує проблеми і «небезпечність» вчинків для суспільства. Дуже часто злочином вважалося те, що суспільству ніякої шкоди не завдавало. Поняття девіації може мати сенс, коли соціальній ситуації притаманний консенсус у визначенні правил соціального життя. Стабільність такого консенсусу зумовлює чітке визначення «девіації» як того, що відхиляється, порушує визначені типові очікування щодо поведінки особистості. Коли таких типових очікувань немає, не можна бути девіантом [2, с. 305].

Спираючись на наукові кримінологічні праці, зокрема А.М. Бабенка, С.Ф. Денисова [3; 4] та ін., можна вказати, що підхід до вивчення зазначеної проблеми може бути представлений у вигляді тривимірного простору (мега-, макро-імікрорівень), який розглядає суспільство як соціальну систему і цілісний організм. Мега-рівень характеризується вивченням самовідтворення й розвитку суспільної системи як соціальної структури. Макрорівень ґрунтується на вивченні суб'єкт-об'єктних відносин певного соціального середовища, що стає предметом дослідження таких наукових напрямів, як соціологія освіти, політики, сім'ї, релігії тощо, мікрорівень – особистісного становлення та розвитку індивіда, що стає предметом дослідження особистості.

Науковий інтерес до девіантної поведінки одним з перших виявів італійський лікар Ц. Ламброзо [5], який показав зв'язок між кримінальною поведінкою та відповідними фізичними рисами. На його думку, люди з певними людськими рисами обличчя (притаманними особам на більш ранніх стадіях розвитку людської свідомості) – більш схильні до негативних «злочинних» проявів. Саме фізичні риси, особливості людини пов'язані зі схильністю до злочинів.

Біологічні концепції поступово витіснялися пізнішими дослідженнями. Домінант конфліктності визначав відомий австрійський психіатр З. Фрейд, основоположник психоаналітичної теорії [6]. На основі психоаналітичних гіпотез робились спроби встановити зв'язок між девіантними вчинками і багатьма психологічними проблемами, як правило, конфліктного характеру. Конфліктна парадигма була доповнена пізніше американськими психологами Селлінгом, Міллером та ін., які визначили: причиною девіації є конфлікти між нормами певної субкультури та панівною культурою в певному суспільстві [7, с. 12, 438]. Найбільш повно проаналізував проблему девіації з точки зору соціологічних підходів відомий французький соціолог Е. Дюркгейм, який протягом всієї своєї діяльності надавав особливого значення вияву причин порядку та безладдя у суспільстві [8]. Важливе місце в аналізі девіантної поведінки і теоретичних проблем суспільства та особистості посідають поняття «норма» та «патологія», які відображають нормальні та патологічні стани суспільного життя. Нормальним, за Дюркгеймом, є всі «діяння» соціального організму, котрі випливають з умов його існування. Але ми маємо справу з парадоксом, оскільки, за Дюркгеймом, норма і патологія є не абсолютними, а співвіднесеними одна до одної. Вчений визначає: нормальні факти ті, які найбільш розповсюджені. Всі інші є патологічними, хворобливими для соціального організму. Це означає, що нормальний тип збігається із «середнім» (збалансованим нормальним явищем) і що будь-яке від-

хилення від цього еталону суспільного здоров'я є хворобливим патологічним явищем. Тому, згідно з логікою вченого, злочини та інші соціальні хвороби, які завдають шкоди суспільству і засуджуються, є цілком нормальними, бо коріняться в певних соціальних умовах і підтримують, хоча і хворобливі, але водночас необхідні суспільству відносини. Оскільки негативні наслідки злочинів нейтралізують системою покарань, то суспільство продовжує існувати та функціонувати. У зв'язку з тим, що злочин має місце в усіх або у більшості суспільств, він розглядається як норма, як елемент соціального здоров'я.

При аналізі негативних сторін життя кримінологи переважно оперують такими поняттями, як «пияцтво», «бродяжництво», «наркоманія», «проституція», «аморальність», «відсутність культурних цінностей». Згідно з даними соціологічних обстежень всіх вікових категорій, найбільшу тривогу викликають масштаби поширення негативних явищ серед молоді. Саме тому, це дає усі підстави вважати, що соціальні відхилення можна вважати предтечею злочинної поведінки. Більш того, найпоширенішими є рецидиви (як серед молоді, так і загалом у суспільстві) таких явищ, як наркоманія, алкоголізм, проституція, що перебувають у тісному взаємозв'язку із злочинністю і які «вписані» як в наше, так і в інші суспільства досить міцно.

Негативний морально-психологічний клімат, розходження групових норм, складності в адаптації, відсутність вимогливості, конфліктність, напруженість в спілкуванні – це далеко не повний перелік причин девіантної поведінки, що може провокувати злочин. Як слушно зазначає А.Б. Блага, більшість девіацій породжується в сім'ї і пов'язана з недоліками сімейного виховання, конфліктами в школі, низьким загальнокультурним та загальноосвітнім рівнем об'єктів виховання [9, с. 24–25]. Певні суперечності існують і в групових колективах. Набуваючи іноді форм конфліктів, вони негативно впливають на поведінку працівників. Причиною тому можуть служити різні чинники, а саме: суперечності пошуку (зіткнення новаторства і консерватизму, творчості та догматизму, знання та невігластва); егоїстичні суперечності; суперечності не здійснених очікувань.

У цілому дослідження показують, що значна частина аморальних вчинків, здійснюваних особами з нестійкою поведінкою, особливо молодими людьми, пов'язана з їх орієнтацією на «групові» норми, які вступають у протиріччя із суспільними. Джерелом, що спонукають до злочинних дій, є не збіг реального процесу розвитку суспільства і здійснення людьми антисуспільних відхилень. Це питання і сьогодні є актуальним і викликає інтерес.

Але жодне суспільство не може бути поділено просто так на порушників соціальних норм і стовідсотково правослужняних громадян. Частина осіб, за певних умов, порушує усталені норми поведінки. Та рівень девіації визначається тим суспільством в рамках якого перебуває людина. Виходячи з усього сказаного, можна визначити девіантну поведінку як стійку поведінку особистості, яка відхиляється від найбільш важливих соціальних норм, що заподіює реальну шкоду суспільству або самій особистості, супроводжується її соціальною дезадаптацією, а також має суттєвий вплив на формування злочинної поведінки особи.

Список бібліографічних посилань

1. Примуш М. В. Загальна соціологія : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2004. 592 с.
2. Бергер П., Бергер Б., Коллінз Р. Личностно-ориентированная социология. М. : Норма, 2004. 605 с.
3. Бабенко Н. Б. Українські народні традиції, свята і обряди як прояви сімейної культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 2. С. 62–67.
4. Денисов С. Ф. Кримінальна субкультура як можливий комплекс ціннісних детермінантів у формуванні поведінки особи молодіжного віку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 2. С. 253–256.
5. Ломброзо Ч. Геніальність і божевільня: паралель між великими людьми і божевільними / пер. з італ. К. Тетюшинової. Київ : Україна, 1995. 276 с.
6. Фрейд З. Психология бессознательного. М : Инфра-М, 1990. 530 с.
7. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. Вид. 2-ге. Київ : Атіка, 2007. 480 с.
8. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда (этюды об организации высших обществ). Одесса, 1997. 400 с.
9. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : ФО-П Макаренко, 2014. 360 с.

Одержано 18.03.2018